

Ермакова А.М. дацэнт кафедры беларускай мовы

Дысцыпліна – Фанетыка. Фаналогія. Арфаэпія. Арфаграфія. Графіка.

**Студэнтам першага курса філалагічнага факультета спецыяльнасці
“Беларуская мова і літаратура. Замежная мова (англійская)”**

ФАНЕТЫКА, ЯЕ ПРАДМЕТ І ЗАДАЧЫ

1. Фанетыка як навука аб гукавым ладзе мовы
2. Аспекты вывучэння гукаў
3. Сувязь фанетыкі з іншымі раздзеламі лінгвістыкі

Сувязь людзей з дапамогай мовы прадугледжвае наяўнасць асобы, якая хоча нешта паведаміць, і асобы якой паведамляюць. Сам акт сувязі можна разглядаць як перадачу інфармацыі. Яна павінна праходзіць праз пэўныя этапы апрацоўкі, што ажыццяўляе суб'ект маўлення, затым павінна быць перададзена праз акаляючае асяроддзе рэцыпіенту, каб ён мог зразумець і апрацаўваць інфармацыю. Методы і стадыі апрацоўкі, якія адбываюцца ў мазгу чалавека пакуль што вывучаны яничэ мала. Тым не менш сучасны ўзровень лінгвістычных ведаў дазваляе намеціць асноўныя этапы моўнай камунікацыі. Гаворачая асoba мае намер перадаць слухачу пэўны сэнс. Для таго, каб яго можна было перадаць, неабходна паслядоўна арганізаваць элементы сэнсу на аснове правіл граматыкі. Выказванне кадзіруеца ў фанемныя сімвалы. Для таго, каб рэалізаваць закадзіраванае паведамленне, неабходна падаць пэўныя нервовыя каманды да органаў мовы. У выніку работы апошніх утвараецца гукавая хваля, якая праз паветранае асяроддзе дасягае вуха слухача.

Прыёмнікам гукавой хвалі з'яўляецца вуха слухача. У ім ваганні паветра пры дапамозе сярэдняга вуха пераўтвараюцца ў нервовыя імпульсы, а на больш высокім узроўні ў фанемны код. Пры нармальных умовах камунікацыі фанемныя коды гаворачага і слухача супадаюць. Далей ідзе граматычны аналіз пачутага, у выніку якога слухач разумее сэнс, што перадае гаворачы.

Сэнс – граматыка – кадаванне (фанемны код) – нервовыя каманды – артыкуляцыя – гукавыя хвалі – прыёмнік гукавых хваль – нервовыя імпульсы – дэканданне (фанемны код) – граматычны аналіз – сэнс.

Пры аналізе цыкла моўнай камунікацыі звяртае на сябе ўвагу тое, што мэтай яе з'яўляецца сэнс. Усе астатнія толькі сродак. Таму пры слуханні ў нармальных умовах гукавая форма не заўважаецца да таго часу, пакуль яна не будзе парушана.

У цыклі моўнай камунікацыі даступнымі для сучаснага даследчыка з'яўляюцца толькі артыкуляцыя і гукавая хваля.

1. Фанетыка як навука аб гукавым ладзе мовы

Фанетыка (грэч. гукавы) – раздзел мовазнаўства, які вывучае гукавыя сродкі мовы. Фанетыка даследуе гукавы склад вуснай мовы, націск, склад, інтанацыю, змены гукаў у моўнай плыні.

Тэрмінам фанетыка называюць і сам гукавы лад мовы.

Аб'ектам фанетыкі з'яўляюцца адзінкі (гукі), прырода якіх матэрыяльная, таму фанетыка даследуе не толькі функцыю моўных адзінак, але і іх матэрыяльны бок. Работу органаў моўнага апарата, артыкуляцыйныя і акустычныя характеристыкі гукаў, асаблівасці ўспрымання іх носьбітамі мовы.

Фанетычнае вывучэнне гукавых сродкаў прадугледжвае выяўленне асноўных адзінак, апісанне іх фанетычных уласцівасцей і правіл ужывання ў мове.

Фанетычныя адзінкі – гук, склад, фанетычнае слова, сінтагма, фраза; націск, інтанацыя.

Задача фанетыкі ў вывучэнні моўнага апарату і гукаўтарэння, будовы моўнага акустычнага сігналу, успрымання моўнага сігналу. Усе гэта дае магчымасць высветліць, як гукі мовы выконваюць сацыяльную функцыю носьбітаў інфармацыі ў камунікатыўным працэсе.

Пры даследаванні ўвогуле гукаў чалавечага голасу, незалежна ад того, да якой мовы ен адносіцца, вылучаецца **агульная фанетыка**. Яе мэтай з'яўляецца апісанне ўсіх акустыка-артыкуляцыйных параметраў гукаў, народжаных чалавечым маўленнем. **Прыватная фанетыка** вывучае гукі маўлення, якія належаць да канкрэтнай мовы, г.зн. **фанетыка беларускай мовы** належыць да прыватнай фанетыкі. Размяжоўваюць таксама **сінхранічную і дыяхранічную** фанетыку, якія вывучаюць адпаведна гукі чалавечага голасу ў пэўны час і ў гісторыі (у развіцці). У сінхранічнай фанетыцы вывучаюцца ўласцівасці гукаў, а ў дыяхранічнай – тыя змены, якія адбыліся з гукамі за пэўны гістарычны час. **Супастаўляльная** фанетыка даследуе гукі адной канкрэтнай мовы ў параўнанні з гукамі другой, часцей роднаснай. Вылучаныя фанетычныя асаблівасці розных моў спрыяюць устанаўленню спецыфікі кожнай мовы. Паколькі гукавыя адзінкі – з'ява акустыка-фізіялагічнай, то пры іх вывучэнні фанетыка карыстаецца метадамі, якія прымяняюцца ў акустыцы і фізіялогіі. Як і гэтыя науки, сучасная фанетыка выкарыстоўвае спецыяльныя тэхнічныя сродкі і разнастайныя прыемы інструментальнага назірання, якія прынята называць эксперыментальна-фанетычнымі метадамі вывучэння. Да іх адносяцца: палатографія – фіксацыя месца контакту языка з паднябеннем, кінафотаздымка рухаў губ, рэнтгеназдымка маўленчага апарта ў час артыкуляцыі, асцылаграфія, якая дазваляе вызначыць працягласць, частату, інтэнсіўнасць гука, спектраграфія, якая дае агульны акустычны малюнак гука.

Навуковым цэнтрам эксперыментальна-фанетычнага даследавання гукаў беларускай мовы з'яўляецца Аддзел эксперыментальнай фанетыкі Інстытута мовазнаўства імя Я. Коласа АН Беларусі. Фанетычны бок беларускай мовы вывучаецца таксама ў фанетычнай лабараторыі на кафедры

экспериментальнаі фанетыкі Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта.

2. Аспекты вывучэння гукаў

Гукі мовы – гэта самыя кароткія гукавыя адзінкі, на якія падзяляюцца слова. З фізічнага пункту погляду гукі маўлення з'яўляюцца гукавымі хвалямі, як і ўсе астатнія гукі. Асаблівасць гукаў маўлення ў тым, што яны і іх спалучэнні ўтвараюць гукавы бок слова і праз яго удзельнічаюць у перадачы сэнсу.

Гукі мовы, якія мы ўтвараем і ўспрымаєм вывучаюцца з розных бакоў, у адпаведнасці з чым фанетыка падраздзяляеца на шэраг паддисцыплін:

1. Функцыянальная фанетыка, або фаналогія.

Фаналогія вывучае гукавую матэрыю ў функцыянальным аспекте. Яна спрабуе адказаць на пытанні, як гукі мовы выкарыстоўваюцца ў працэсе зносін? Якую функцыю пры гэтым выконваюць? І як выконваюць?

2. Артыкуляторная (або артыкуляцыйная) фанетыка.

Яна асвятляе пытанні ўтварэння гукаў мовы. Яна адказвае на пытанне, якія органы маўлення і якім чынам удзельнічаюць ва ўтварэнні гукаў мовы.

3. Акустычная фанетыка.

Даследуе фізічную прыроду гукаў. Адказвае на пытанне, як арганізавана моўная хвала ў якасці матэрыяльнага пераносчыка інфармацыі.

4. Перцэптыўная фанетыка.

Вывучае гукі з пункту погляду ўспрымання іх носьбітамі мовы. Гук ёсць фізічнае паняцце, аб'ектыўнае. Гук ёсць і вынік успрымання фізічнай з'явы, суб'ектыўнае паняцце. Першае і другое не з'яўляюцца тоеснымі.

Усе чатыры аспекты вывучэння гукавой матэрыі цесна звязаны паміж сабой і ўзаемна абумоўлены. Можа паказацца, што артыкуляцыя гукаў, іх акустыка, успрыманне і функцыянованне адносяцца да розных галін ведаў (фізіялогіі, фізікі, псіхалогіі, лінгвістыкі). Аднак усе названыя аспекты вывучэння гукаў цесна звязаны паміж сабой. Аб'ядноўвае іх тое, што фанетыка вывучае артыкуляцыю, акустыку, успрыманне не абстрактна, а як неабходную аснову выяўлення лінгвістычнай значнасці гукаў, іх ролі ў моўнай плыні. Гэта азначае, што і рухі органаў мовы, і ўзнікшыя ў выніку іх дзеяння вагальнія рухі паветра, і іх пераапрацоўка ў нервовай сістэме носьбіта мовы цікавяць фанетыку толькі з пункту погляду фарміравання гукаў мовы і іх выкарыстання для перадачы інфармацыі.

3. Сувязь фанетыкі з іншымі раздзеламі лінгвістыкі

Сярод лінгвістычных дысцыплін фанетыка займае асаблівае месца, бо яна вывучае такія моўныя сродкі, якія пазбаўлены самастойнага значэння.

Фанетыка цесна звязана з іншымі раздзеламі мовазнаўства, напрыклад, з арфаэпіяй. Толькі ведаючы фанетычныя асаблівасці гукаў можна авалодаць правільным вымаўленнем. Засваенне правіл арфаграфіі будзе эфектыўным, калі зразумець сутнасць і ролю фанетычнага прынцыпу беларускага правапісу. Веданне фанетыкі дапамагае адрозніваць лексічнае значэнне

слова, разабрацца ў яго марфемнай будове. Таму сувязь фанетыкі з лексікалогіяй і марфалогіяй відавочная.

Фанетычныя веды неабходныя і ў методыцы выкладання мовы, пры навучанні чытанню і пісьму. Не ведаючы фанетыкі, нельга засвоіць правілы вымаўлення і правапісу, бо рацыональнае навучанне арфаэпіі і арфаграфіі магчыма толькі пры асэнсаваным адрозненні гукаў і літар.

РЕПОЗИТОРИЙ ГУЧУМЕНІ Ф. СКОРИНЫ